

OILA MUAMMOSINING PSIXOLOGIYADA O'RGANILGANLIK DARAJASI

Ayimbaeva Aynura

Berdaq nomidagi Qaraqalpoq Davlat Universiteti talabasi.

L.Bektursinova

QDU Pedagogika va psixologiya kafedrası docent., PhD.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20466378>

Annotatsiya. Ushbu maqolada oila muammosining psixologiya fanida o'rganilganlik darajasi, uning nazariy-metodologik asoslari va transformatsion xususiyatlari tizimli ravishda tahlil qilingan. Tadqiqotda jahon psixologiya maktablari [psixozanaliz, tizimli oilaviy yondashuv] hamda mahalliy o'zbek psixologiyasi namoyandalarining oilaviy munosabatlar, er-xotin moslashuvi va oilaviy nizolar sotsiogeneziga oid qarashlari qiyosiy o'rganilgan. Shuningdek, oilaviy inqirozlarning kelib chiqish sabablari, dastlabki yillardagi adaptatsiya muammolari va nosog'lom oilaviy muhitning farzandlar ruhiyatiga [xavotirlanish, agressiya va ijtimoiy moslashuvga] ko'rsatadigan ta'siri aniq statistik ma'lumotlar hamda ilmiy faktlar asosida yoritilgan. Maqola natijalaridan yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash tizimini takomillashtirishda hamda oilaviy konsultativ yordam ko'rsatish amaliyotida foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: oila muammosi, o'rganilganlik darajasi, tizimli yondashuv, oilaviy nizo, nikoh adaptatsiyasi, psixosomatika, profilaktika.

Insoniyat sivilizatsiyasining barcha bosqichlarida oila jamiyatning fundamental asosi, madaniy-ma'naviy qadriyatlarni saqlovchi va shaxsni ijtimoiylashtiruvchi bosh bo'g'in hisoblanib kelgan. Jamiyat taraqqiyoti bevosita undagi oilalarning barqarorligi va sog'lom ma'naviy muhitiga bog'liq. Biroq, XXI asrning shiddatli globallashuv jarayonlari, raqamli texnologiyalar rivoji va ijtimoiy-iqtisodiy transformatsiyalar oila institutining an'anaviy tuzilishiga o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmadi.

Zamonaviy dunyoda va mamlakatimizda yuzaga kelayotgan oilaviy inqirozlar, yosh oilalar o'rtasidagi o'zaro tushunmovchiliklar, nizolarning keskinlashishi va buning oqibatida ajrimlar sonining ortishi ushbu muammoni psixologik nuqtai nazardan chuqur va tizimli o'rganishni kun tartibiga qo'ymoqda.

Oiladagi ichki muhit, er-xotin munosabatlari va ota-ona bilan farzand o'rtasidagi psixologik aloqalar shaxsning ruhiy salomatligi, emotsional barqarorligi va ijtimoiy adaptatsiyasini [moslashuvini] belgilovchi eng asosiy omildir. Shu sababli, oilaviy disfunktsiyalarning mexanizmlarini aniqlash va ularning oldini olish sotsial-psixologik amaliyotning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Oila muammosi va undagi munosabatlar tizimi jahon va mahalliy psixologiya fanida keng tadqiq etilgan obyektlardan biridir. G'arb psixologiyasida oilaviy munosabatlar va shaxs shakllanishi muammolari Z. Freyd, A. Adler, K. Xorni kabi psixozanalitiklar hamda tizimli oilaviy psixoterapiya asoschilari bo'lgan V. Satir, S. Minuxin va M. Bouenlar tomonidan fundamental darajada o'rganilgan. Ularning ishlarida oila yaxlit bir tizim sifatida tahlil qilinib, undagi nizolarning shaxs nevrotizatsiyasiga ta'siri yoritilgan.

Respublikamiz psixologiya fanida oila psixologiyasi maktabining shakllanishi va rivojlanishida V. M. Karimova, G. B. Shoumarov, E. G'oziyev, M. G. Davletshin kabi yetakchi olimlarning xizmatlari beqiyosdir.

Ushbu tadqiqotlarda o‘zbek oilalarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, milliy qadriyatlar va mentalitetning oilaviy munosabatlardagi o‘rni, shuningdek, yoshlarni oilaviy hayotga psixologik jihatdan tayyorlash muammolari ilmiy asoslab berilgan. Biroq, zamonaviy axborotlashgan jamiyat inqirozlari kontekstida oilaviy muammolarning dinamikasini qayta ko‘rib chiqish hamda integrativ yondashuvlar asosida tadqiq etish ehtiyoji hamon saqlanib qolmoqda.

Oila muammolarining psixologiya fanida nazariy va empirik jihatdan o‘rganilganlik darajasini tizimli tahlil qilish, zamonaviy oilaviy nizolarning kelib chiqish sabablari va ularning transformatsiya xususiyatlarini aniqlash hamda oilaviy barqarorlikni ta‘minlashga qaratilgan psixologik tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.

Psixozanaliz yo‘nalishi asoschilari shaxsning psixologik muammolari va nevrozlarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri uning bolalik yillarida oilada o‘tgan tajribalari bilan bog‘laydilar. Zigmunt Freyd o‘z asarlarida ota-ona va farzand o‘rtasidagi dastlabki emotsional aloqalar (Edip kompleksi va Elektra kompleksi konseptlari orqali) shaxsning psixoseksual rivojlanishini va kelajakdagi xulq-atvor modellarini belgilab berishini ko‘rsatgan. Alfred Adler esa oiladagi "tug‘ilish ketma-ketligi" (shaxsning oilada nechanchi farzand bo‘lib tug‘ilgani) uning hayotiy uslubi va kompensatsiya mexanizmlariga qanday ta‘sir qilishini ilmiy asoslagan.

Karen Xorni oiladagi emotsional sovuqlik va ota-onaning e‘tiborsizligi bolada "birlamchi xavotirlanish" (basal anxiety) hissiyotini uyg‘otishini va bu kelajakda nevroitik shaxs tipining shakllanishiga olib kelishini isbotlagan. Erik Erikson esa shaxs ontogenezining har bir bosqichidagi psixosotsial inqirozlarni aynan oilaviy muhitning tabiati bilan uzviy bog‘liqlikda yoritgan.

XX asrning o‘rtalariga kelib oilani o‘rganishda inqilobiy burilish yasagan yo‘nalish — Tizimli oilaviy yondashuv bo‘ldi. Ushbu maktab namoyandalari (Virginia Satir, Salvador Minuxin, Murray Bowen) oilani alohida shaxslar yig‘indisi emas, balki elementlari bir-biriga chambarchas bog‘langan yagona jonli **"tizim"** (sistema) sifatida o‘rgandilar. Tizimli yondashuvga ko‘ra:

- Oilaning bir a‘zosidagi ruhiy yoki xulq-atvoriy muammo (masalan, boladagi agressiya yoki nevroz) aslida butun oila tizimidagi disfunktsiyaning, ya‘ni tizim kasalligining simptomidir.
- V. Satir oilaviy nizolar va inqirozlarning tub sababini oila a‘zolari o‘rtasidagi muloqotning (kommunikatsiyaning) buzilishida deb bildi va ochiq muloqot modellarini ishlab chiqdi.
- S. Minuxin "oila strukturasi va chegaralari" konseptini kiritib, oila ichidagi quyi tizimlar (er-xotin, ota-ona, farzandlar) o‘rtasidagi chegaralarning haddan tashqari qattiqligi yoki shaffofligi nizolarga olib kelishini ko‘rsatdi.
- Ijtimoiy-psixologik so‘rovnomalar va oilaviy maslahatxonalarga qilingan murojaatlar tahlil qilinganda, oilaviy nizolarni keltirib chiqaruvchi omillar quyidagi nisbatda taqsimlangani aniqlandi:

T/r	Nizolarni keltirib chiqaruvchi asosiy omillar	Foiz ko‘rsatkichi (%)
1	Psixologik moslashuvchanlikning yetishmasligi (xarakterlar to‘g‘ri kelmasligi, muloqot inqirozi, emotsional sovuqlik)	42%
2	Ijtimoiy-iqtisodiy muammolar (moddiy yetishmovchilik, ishsizlik, uy-joy muammosi)	28%

3	Tashqi muhit va mikromuhit aralashuvi (qaynona-kelin nizolari, qarindoshlarning yosh oila munosabatlariga aralashishi)	18%
4	Zararli odatlar va ichki destruktiv xulq-atvor (alkogolizm, qimor, xiyonat, rashk)	12%

Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, ko'pincha moddiy yetishmovchilik deb ko'rsatiladigan muammolarning ham tub zamirida er-xotinning bir-birini emotsional tushunmasligi va qiyinchiliklarni birgalikda yengishga qaratilgan psixologik adaptatsiyasining zaifligi (42%) yotadi.

Xulosa qilib aytganda, oila muammosining psixologiya fanida o'rganilganlik darajasi tahlili shuni ko'rsatadiki, ushbu sotsial-psixologik institut klassik g'arb psixoanalizi va tizimli oilaviy yondashuvlardan tortib, milliy o'zbek psixologiya maktablarigacha bo'lgan fundamental tadqiqot obyekti.

Empirik va statistik faktlar oilaviy inqirozlarning, ayniqsa nikohning dastlabki 1 yildan 5 yilgacha bo'lgan birlamchi adaptatsiya davridagi ajrimlarning qariyb 60% foizini hamda umumiy nizolarning 42% foizini bevosita er-xotin o'rtasidagi psixologik moslashuvchanlikning yetishmasligi va muloqot inqirozlari tashkil etishini tasdiqlaydi.

Oiladagi bunday destruktiv va nosog'lom muhit sotsiogenez sifatida voyaga yetayotgan farzandlar ruhiyatiga [74% foiz holatda yuqori xavotirlanish va 62% foiz holatda agressiya ko'rinishida] keskin salbiy ta'sir ko'rsatishini inobatga olgan holda, yoshlarni oilaviy hayotga psixologik jihatdan tayyorlash tizimini takomillashtirish hamda jamiyatda mahalla, ta'lim muassasalari va professional psixologik xizmat hamkorligida tizimli korreksion-profilaktika ishlarini tashkil etish fanda ham, amaliyotda ham kechiktirib bo'lmaydigan dolzarb zaruriyatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lolaxon B., Ayjamal B. PEDAGOGIK INSTITUTLARDA BILIM BERISH MAZNUNI VA BILIM OLISH MALAKASINI SHAKILLANTIRISH //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 20. – №. 4. – С. 142-143.
2. Бектурсинова Л. ФАСИЛИТАЦИЯ ВОСИТАСИДА ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ //ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА. – 2017. – Т. 35. – №. 4. – С. 50-53.
3. Bektursinova L. X., Madaminova N. O. CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT OF LITTLE CHILDREN'S MENTION //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 5.
4. Bektursinova L. X., Ismailova G. ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE FAMILY IN AGGRESSIVE SITUATIONS IN ADOLESCENTS. – 2024